

PREDGOVOR

Opće je mjesto sociologije hrvatskoga društva spoznaja da prva hrvatska modernizacija obuhvaća razdoblje austrougarske vlasti nad hrvatskim zemljama.¹ Tu modernizaciju Rogić definira kao dvostruko periferijsku. Argument za takvu tipologiju je jednostavan. Austro-Ugarska se industrijalizira otprilike stoljeće kasnije od protoindustrijske Velike Britanije, a u hrvatskim zemljama, u sklopu Austro-Ugarske, taj proces kasni još oko pola stoljeća za onima u austrijskom dijelu monarhije. Što vrijedi za industrijalizaciju, vrijedi i za urbanizaciju, a osobito za birokratizaciju jer se o hrvatskoj protobirokratizaciji (u okviru Austro-Ugarske) ne može ozbiljno raspravljati zbog problema s određivanjem imena standardnog jezika u javnoj upravi.² Zastoj u razvoju uprave bio je uzrokovan fragmentiranjem državne vlasti u zapovijedanju vojskom (izravna podčinjenost habsburškom caru), rudimentarnom kontrolom kapitala (jer je bio mahom strani) i ilirsko/južnoslavenskim povijesnim prijemcima oko imena službenog jezika.

Sve u svemu, procesi industrijalizacije i urbanizacije te uspon (fragmentirane) birokratizacije kasnili su oko 150 godina u tadašnjim hrvatskim zemljama za maticom tih sektorskih promjena u Velikoj Britaniji. Taj je povijesni pomak strukturno obilježje hrvatske modernizacijske povijesti, kako zbog gotovo stoljetnog zaostajanja Austro-Ugarske, tako i zbog rubnog položaja Hrvatske u Austro-Ugarskoj, pa je definiranje Hrvatske kao dvostruke modernizacijske periferije više nego primjereno.

Za teme kojima se bavi ova knjiga osobito je važna Rogićeva sistematizacija druge, paradoksalne, hrvatske modernizacije u razdoblju u kojem je današnja Hrvatska bila dijelom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljnjem tekstu SFRJ). U tom su razdoblju sektorske društvene promjene refleks vrijednosnog modernizacijskog loma koji je bio utemeljen u totalitarnom ideološkom korijenu. Rogić ih naziva „industrijalizacijom unazad”, „kaotičnom urbanizacijom” i „katatoničnom birokratizacijom”, no istovremeno tvrdi da ih to nije činilo ni manje određujućima

¹ Hrvatske zemlje u doba Austro-Ugarske (1867. – 1918.) bile su podijeljene između austrijskog i ugarskog dijela Monarhije. Obuhvaćale su autonomnu Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, krunsku zemlju Dalmaciju, Markgrofoviju Istru, te riječki Corpus separatum. Vojna krajina je 1881. ujedinjena s Hrvatskom, dok su Istra i Dalmacija bile pod bečkom upravom, a Hrvatska-Slavonija pod budimpeštanskom. (Cf. Pavličević, D. (2000.) *Povijest Hrvatske*. 2. izmijenjeno i prošireno izdanje. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.)

² Taj problem Rogić naziva „nedovršena birokratizacija” (Rogić, 2000: 363).

niti manje dalekosežnima. „Dopušteno je, stoga, ustvrditi da socijalističke države organiziraju ‘nepotpunu’, ‘paradoksalnu’ ili, jednostavno, ‘pseudo’ modernizaciju. No, isto je tako dopušteno reći da njezin sektorski sadržaj (industrijalizacija, urbanizacija) nije fiktivan; on, jednostavno, analitički obvezuje. Normativno uporabljen izraz ‘pseudo’, ili koji srodan, ne uklanja, dakle, činjenicu da se u socijalističkom razdoblju, u društvima pod nadzorom komunista, oblikovao skup dalekosežnih industrijskih/urbanih promjena. Premda mnoge među njima imaju i posve nastran predložak, one se ne mogu odvojiti od modernizacijskog programa.” (Rogić, 2000: 414)

U tom smislu razumijevanje prostornih promjena u trećoj hrvatskoj modernizaciji započinje jednim jedinim (ali složenim) pitanjem: što se dogodilo s industrijalizacijom unazad, kaotičnom urbanizacijom i katatoničnom birokratizacijom u novoutemeljenom pluralističkom društvenom obzoru koji se, u trećem valu demokratizacije,³ metafizički odvojio od totalitarnog vrijednosnog i političkog korijena? Analitički (ali i teorijski) točno je reći da je „industrijalizacija unazad” (tipična za drugu hrvatsku modernizaciju) završila kao dezindustrijalizacija.⁴ No, odgovori na pitanja u što su se pretvorile „kaotična urbanizacija” i „katatonična birokratizacija” nisu još dovoljno eksplikativni da bi u hrvatskoj sociologiji imali sistematska mjesta. Razlog za to su brzina i vrtlog vrijednosnih i životnih promjena koje su se, u tranzicijsko vrijeme, dogodile u socio-ekonomskoj sferi, pa posljedično i u prostoru.

Analitički je opravdano reći da se nakon dovršetka tranzicijske preobrazbe⁵ pokazalo da urbanizacijska platforma druge hrvatske modernizacije nije u dijelu (prostornog) programa ruralno-urbanog transfera i razvoja turizma bila nimalo kaotična, jer je (iako lišena obzirnosti prema privatnom vlasništvu) bila utemeljena u linearnom prostornom i urbanom planiranju. Zato se ona u Hrvatskoj ne može odvojiti od tada globalnog (zapadnog) modernizacijskog programa utemeljenog u (istom) konceptu masovnog transfera stanovništva u gradove. Isto tako, ona se u Hrvatskoj zbog činjenice da je primorska, jadranska zemlja ne može odvojiti od razvoja masovnog receptivnog turizma kojim je SFRJ razvojno i politički, u ozračju nesvrstanosti, odgovorila na povećanje osobne (diskreicijske)⁶ potrošnje i

³ Cf. Huntington, S. P. (1991.). *The Third wave: Democratization in the late twentieth century*. University of Oklahoma Press.

⁴ Županov, J. (2001.). Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. U D. Čengić & I. Rogić (Ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

⁵ Teško je u sociološkom smislu odrediti kraj tranzicije, ali je u normativnom smislu opravdano reći da se on vezuje za 2013. godinu i ulazak Hrvatske u Europsku uniju.

⁶ Koncept „diskreicijske potrošnje” označava novac koji pojedinci ili kućanstva troše na stvari koje žele, a ne na one koje su im nužne za život. U doba ekonomskog rasta kad ljudi osjećaju veću financijsku sigurnost, diskreicijska se potrošnja povećava. Tijekom recesije ili ekonomske krize, ona prva pada jer ljudi štede novac za osnovne potrebe.

mobilnosti srednje klase iz Zapadne Europe (osobito Austrije, Italije i tadašnje Zapadne Njemačke). Zbog toga je njen socio-kulturni (pa onda i prostorni) ishod u Hrvatskoj bio usvajanje funkcionalističkih gradogradnih praksi i razvoj funkcionalističke, suvremene arhitekture na hrvatskoj obali.

Činjenica, pak, da ključni strukturni element građanskog društva, privatno vlasništvo, nije postojao u socijalizmu (ili je postojao u tragovima u marginalnim društveno-političkim strukturama), ne znači da linearno planiranje i intenzivna urbanizacija i litoralizacija nisu stvorili novu gradogradnu i/ili mjesno transformativnu⁷ društvenu stvarnost i utjecali na promjenu prostorne slike u svim hrvatskim gradovima i u naseljima na hrvatskoj obali. Također, intergeneracijska dugotrajnost linearnih gradogradnih praksi i dokoličarske arhitekture⁸ proizvela je gradolike identifikacijske silnice koje su se mjesno ukorijenile u hrvatskoj mreži naselja. Tako se linearna urbanizacija u Hrvatskoj, u okviru SFRJ, normativno prihvatila i društveno ukorijenila, a da u njoj građansko društvo⁹ nije uopće bilo akter. Uostalom, građansko društvo nikada i nije bilo cilj druge hrvatske modernizacije. Naprotiv, njen je cilj bila „drugarska” (egalitarna)¹⁰ i bratska¹¹ (tj. unitarna)

⁷ Koncept mjesne transformacije kroz hotelsku izgradnju na hrvatskoj obali slikovito se može dočarati sljedećim citatom : „Hotel Berulia projektirao je arhitekt Ivo Rožić. Sagrađen je od 1968. – 1970. godine. Interijer je radio Bernardo Bernardi, kojeg imadoh čast upoznati doma, kao dječak. Uvrstio je umjetnička djela suvremenih autora, daljnjeg mi rođaka Vaska Lipovca, Jagode Buić, Ede Murtića, Ivana Picelja, Srneca... Hotel Berulia je zasnovan na prožimanju interiera s okolicom. Hotel se sastoji od više jedinica, zbog skladnijeg uklopa u prekrasni ambient šumovite padine. Povezan je atrijima, vanjskim hodnicima i stubištima, terasama, kaskadno povezanim s hotelskom plažom, u sjeni borovine. Arhitekt Ante Rožić dobitnik je nagrade za životno djelo Udruženja hrvatskih arhitekata. Ostavio je trajni trag u Brelima, Makarskoj, Igranama, Podgori, Tučepima.” (Cf. <https://www.hrvatsko-slovo.hr/2021/01/14/ati-salvaro-arhitektura-16/>)

⁸ Tko bi danas Zagreb mogao zamisliti bez nebodera u Ilici 1 ili Rijeku bez karakterističnih neboderskih vertikala? Tko bi Zagreb mogao zamisliti bez Novog Zagreba i današnjih hotela Westin i Sheraton, Poreč bez hotela Plava laguna, Bol na Braču bez Bretanide, Split bez Splita III i vedute hotela na lokaciji nekadašnjeg hotela Marjan, Dubrovnik bez kaskade hotela Libertas i Babina kuka te Kupare bez turističkog kompleksa Kupari I? Kad je, recimo, u pitanju hotel Libertas na dubrovačkom Boninovu, struka ga kanonizira na sljedeći način: „Hotel Libertas izveden je kao cjelovito djelo, kao zamisao koju je Čičin-Šain sa suradnicima promišljao od grubih početaka do najsitnijih završnih detalja. Stoga je ovaj hotel jedan od prvih primjera gesamt-kunstwerka u našoj turističkoj gradnji. Za hotel je dizajnirano apsolutno sve – od reljefa betonskih površina, plastičnih stropova, keramike za popločenje, namještaja, sagova do dizajna posuda, odjeće zaposlenika, jelovnika i prospekata. Dizajn interijera i opreme potpisuje slikar Raul Goldoni s tada mladim umjetnicima, studentima Akademije likovnih umjetnosti – Eugenom Kokotom i Fadilom Vežovićem.” Cf. <https://www.muzej-rijeka.hr/online-arhiva/andrija-cicin-sain/projekti-hotel-libertas-dubrovnik-1968-1974.html>

⁹ Privatno vlasništvo je konstitutivan element građanskog društva.

¹⁰ Županov, J. (1977.). Egalitarni sindrom. U *Sociologija i samoupravljanje: Društvene vrijednosti i samoupravljanje* (str. 159-191). CDD.

¹¹ Zanimljivo je da se vrijednost bratstva zapravo odnosi na duboku duhovnu povezanost među ljudima i fundamentalna je za katoličku teološku misao. Sam je papa Franjo u svojoj enciklici

društvena utopija politički uokvirena u hijerarhiji (više ili manje revolucionarih) zasluga,¹² a ne alokaciji (meritokratskih) nagrada.¹³

Paradoksalna strana te urbanizacijske slike bilo je osnaživanje periferijskih navika u središtima gradova i njihovo identitetsko degradiranje, stambeno razgrađivanje i ponižavanje građanskih životnih praksi, popraćeno politički obvezujućom pa čak i društveno prihvatljivom degradacijom kulturne baštine. No, funkcionalistički kodirano omasovljenje urbanizacije i njeno institucionalno utvrđivanje i zagovaranje ucijepilo je prostorno planiranje i urbanizam kao obveznu životnu proceduru i tvrdnu društvenu činjenicu u novim gradolikim cjelinama i na praznim prostorima na obali koju je, u ozračju nesvrstanosti,¹⁴ čekala masovna turistifikacija. Stoga se može reći da totalitarni korijen hrvatskog drugog modernizacijskog paradoksa nije umanjio povijesni učinak društvenih promjena koje su trajno obilježile hrvatsko društvo u sektoru urbanizacije. Tako je, sociološkim rječnikom rečeno, hrvatsko društvo raspad SFRJ i Domovinski rat dočekalo kao urbanizirano „drugarsko” društvo u kojem se socijalizacija odvijala u funkcionalističkom organizacijskom i estetskom kodu u novim gradskim cjelinama i „turističkim smještajnim kapacitetima” te u naglašeno privatnim okvirima sekundarnog stanovanja duž cijele hrvatske obale. U tom su društvenom formatu bratstvo i drugarizam služili kao opći alati normalizacije socio-kulturne praznine koju su u povijesnim jezgrama ostavili revolucionarni (totalitarni) karakter druge hrvatske modernizacije i ukidanje privatnog vlasništva. S druge strane, litoralizacija i razvoj masovnog receptivnog turizma, koji su u prvom redu služili ublažavanju deviznog deficita SFRJ u uvjetima nesvrstanosti, latentno su afirmirali rudimentarne oblike privatnog vlasništva kroz društveno prihvaćen koncept gradnje vikendica. Tako se u Hrvatskoj, paradoksu usprkos, u drugoj modernizaciji razvila nova (drugarska) urbana i litoralna (sezonska) privatna kultura dokolice koja je trajnošću i intergeneracijskim vremenskim okvirom zadobila identitetska obilježja i institucionalnu afirmaciju.

S druge strane, ključni program treće hrvatske modernizacije bio je uspostava hrvatske državne samostalnosti oslonjene na kontinentalni program demokratizacije država u Istočnoj Europi koje su se, jasno je, željele osloboditi totalitarnog naslijeđa. Unutar tog političkog koncepta, latentni sadržaj promjene bio je raskid

Fratelli tutti (Papa Franjo, 2020) zazivao „kulturu brige” za druge kao središnju temu svog pontifikata. Bratstvo je dakle fundamentalno kršćanska vrijednost a ne selektivno političko pravilo. Ideja „bratstva” nalazi se u temeljima Francuske revolucije. U SFRJ je taj koncept često bio supstitit za „unitarizam”.

¹² Hijerarhija zasluga je naravno imala svoj legitimacijski korijen u dominantnoj političkoj paradigmi, partiji, socijalizmu, nesvrstanosti pa u samoupravljanju. U znanosti se ta hijerarhija jako dugo zadržala u atributu: zaslužni znanstvenik, hrvatskom pandanu odrednice: emeritus.

¹³ Cf. Županov (2001.), op. cit.

¹⁴ Prva konferencija o Pokretu nesvrstanosti održala se u Beogradu, 1961. godine.

s egalitarnim sindromom i „drugarizmom” kao karakterističnim socio-kulturnim suputnikom drugomodernizacijskog paradoksa. U Hrvatskoj je to značilo i odustajanje od unitarizma i njemu prilagođenog bratstva s drugim narodima i narodnostima. Taj se raskid u društvenoj sferi dogodio oslanjanjem na proces dezindustrijalizacije i afirmaciju uloge tržišta i privatnog vlasništva kao prirodnog saveznika demokratizacije, razvoja političkog pluralizma i građanskog društva. I dok rasprava o demokratizaciji i razvoju političkog pluralizma nije predmet ovog predgovora, a još manje ove knjige, afirmacija tržišne ekonomije, privatnog vlasništva te do neke mjere građanskog društva predstavlja okvir nužan za razumijevanje promjena u hrvatskom prostoru u razdoblju treće hrvatske modernizacije. Zbog toga je potrebno u nekoliko kraćih odlomaka objasniti prostorne dimenzije te socio-ekonomske, a time i prostorne preobrazbe u Hrvatskoj.

U globalnoj su znanstvenoj produkciji ekonomisti, a i sociolozi, prelazak s centralnoplanske na tržišnu ekonomiju često objašnjavali prihvaćajući termin „crony capitalism”,¹⁵ koji se u Hrvatskoj prevodio i kao „ortački kapitalizam”. Radi se o terminu koji je osamdesetih godina prošlog stoljeća skovao Ricardo Manapat, filipinski aktivist i pisac, opisujući vlast diktatora Ferdinanda Marcosa.¹⁶ Taj se pogled toliko udomaćio u hrvatskim akademskim krugovima da je „kroni ili ortački kapitalizam” danas prihvaćen kao *terminus technicus* koji se rabi u akademskim i stručnim raspravama kada se govori o tranziciji i tranzicijskoj ekonomiji i društvu. No, hrvatska stvarnost nikada nije bila slična filipinskoj. Razlike u europskim, nacionalnim i mjesnim životnim praksama te osobito činjenica da je drugu hrvatsku modernizaciju obilježila realna vladavina partijske politokracije, a ne kumski povezanih ortaka, dopušta rezervu prema usvajanju tog termina.

Čini se da je (nasuprot ortačkoj odrednici), u hrvatskom kontekstu, značajnije govoriti o tome da je s kaptolske adrese¹⁷ uspon tržišne ekonomije u Hrvatskoj 1997. godine dobio obilježje „grijeha struktura”. Taj „grješni” ali i „strukturni” (dakle izrazito složen pa zato i neizbježan) karakter ugrađen u proces prelaska s centralnoplanske u tržišnu ekonomiju nije mogao doći niotkud. Nedvojbeno je bio vezan za obilježja partitokratske države i njenu katatoničnu birokraciju koja je, već je rečeno, bila konstitutivna za drugu hrvatsku modernizaciju i koju je demokratizacija u istočnoj Europi, a posebno u Hrvatskoj, zbog rata, *per definitionem*

¹⁵ Cf. Švarc, J., & Lažnjak, J. (2020.). Innovation culture in crony capitalism: Does Hofstede's model matter?. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 33 (1), 309-312.

¹⁶ Cf. Manapat, Ricardo (1991). *Some are Smarter than Others: The History of Marcos' Crony Capitalism*. Aletheia Publications.

¹⁷ Taj termin kojim je zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić označio 1997. tranzicijske prakse povezane s privatizacijom i deregulacijom zapravo je inverzija sintagme „strukture grijeha” o kojima govori papa Ivan Pavao II. u enciklici *Sollicitudo rei socialis* (1987.).

tolerirala i normalizirala.¹⁸ U tom povijesnom vrstlogu, uokvirenom u inherentnu (strukturnu) tolerantnost demokratizacije (posebno u Hrvatskoj naglašenu zbog rata i potrebe kovanja nacionalnog jedinstva), došlo je i do prevrednovanja katoničnog birokratskog pristupa i linearnog prostornog i urbanističkog planiranja u njihove mlitave regulatorne inačice, prilagođene tranziciji.¹⁹ U konačnici, smatralo se u Hrvatskoj, takav bi razvojni tijek doveo do učvršćivanja građanskog društva, čiji su se narodni korijeni već vidjeli u uspjehu drugomodernizacijskih praksi dualnog stanovanja, tj. vikendicama kao provorazrednom simbolu oksimoronske figure socijalističkog protokapitalizma.²⁰

Iako opisani proces nije sam po sebi normativno nerazuman, on je u svojoj biti sadržajno prazan bez poželjne razvojne slike nacionalnog teritorija ocrtane u viziji razvoja/izgleda hrvatske mreže naselja i ostalih prostornih obilježja, specifično mora, otoka i pomorskog dobra, ali i duge, ratom osporavane,²¹ nacionalne vanjske granice. Lišen vizije tj. projektivnog kapaciteta i usmjeren samo na normativno prilagođavanje deregulacijskom tempu tranzicije, on nije kreativno destruktivan, nego je fatalan (jer nema ideju supstituta za sustav kojeg se odriče).

Naime, u uvjetima demokratski orijentirane nacionalne države logičan bi kvalitativni skok bio odustajanje od linearnih prostornoplanskih kanona te usvajanje interpretacijskih praksi prostornog planiranja. Umjesto tog, logičnog skoka prema gore, u Hrvatskoj je došlo do lijenog i sporog slijeganja prema dolje, tj. do prilagođavanja katatonične birokratske mreže normativnom sadržaju privatizacije (kao središnjem programu tranzicije), dok su razvoj konkurentnosti i izgradnja građanskog društva ostali u drugom planu. U tim se uvjetima katatonična birokracija transvaluirala u servilnu administraciju, dok se linearno prostorno planiranje, ostavši bez javnosektorske investicijske snage²² koja je omogućila socijalističku urbanizaciju, raspalo na dva pola: oksimoron zvan „točkasti urbanizam” i deregulaciju prostornih politika u periurbanim područjima te, osobito, u naseljima uz obalu.

Istina, ondje gdje koncept privatizacije nije mogao prodrijeti zbog visokih investicijskih i transakcijskih troškova kao što su infrastrukturni dijelovi javnog

¹⁸ Zbog stalnih političkih tenzija koje ova tema izaziva, ovaj se Predgovor temelji na pretpostavci po kojoj u Hrvatskoj postoji intelektualni konsenzus o tome da je lustracija bila protivna konceptu „pomirbe” koju je politički afirmirao prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman.

¹⁹ Tranzicija je, pak, kratko rečeno, društveno stanje u kojem deregulacija ekonomije labavi administriranje (birokraciju) i institucije radi političkog programa razvoja privatnog vlasništva, tržišta i s njom povezanog algoritma konkurentnosti.

²⁰ Cf. Poljanec-Borić, S. (1991.). *Simbolika vikendice*. U S. Marković i sur. (ur.), Zbornik radova. Institut za turizam.

²¹ Termin „ratnom osporavana” granica odnosi se na eksplicitni cilj agresije JNA na Hrvatsku i protivljenje priznavanju Hrvatske u njezinim današnjim granicama.

²² Javni (samoupravni) sektor bio je jedini relevantan sektor ekonomije u drugoj Jugoslaviji, pa time i u tadašnjoj SR Hrvatskoj.

sektora, linearno je prostorno planiranje opstalo kao metoda jer je samo ona i bila ukorijenjena u javnom sektoru. Zato je u uvjetima nacionalne države, koja je mogla kormilariti nacionalnim strateškim prioritetima, linearno prostorno planiranje pokazalo svoju snagu u razvoju hrvatskih autocesta i pripadajućih tunela, nesumnjivog i neprijepornog razvojnog postignuća treće hrvatske modernizacije (koje je upravljalo nacionalnom razvojnog kozmologijom još od 1971. godine).

Ista javnosektorska poluga, potpomognuta europskim novcem, upotrijebljena je pri izgradnji Pelješkog mosta, postignuću prostornog razvoja vezanom za treću, tranzicijsku, hrvatsku modernizaciju.²³ Ali, u ozračju servilne birokracije asimetrija informacija je sistemski zadana. Tako se strukturni „grijež” spontano prenio u novu razvojnu eru, a ostvario se kroz dijeljenje raznoraznih (postindustrijskih) renti politički sponzoriranim akterima, a da se nikom nisu polagali računi. Time je tranzicija utvrdila strukturnu ustrajnost „grijeha” i prevrednovala distribuciju političkih hijerarhijskih nagrada karakterističnu za drugu modernizaciju u nepripadno i masovno prisvajanje rente lokacije (tipične kapitalističke figure) kojoj su nesumnjivo najbolje odgovarali točkasti urbanizam u gotovim urbanističkim cjelinama i deregulirani građevinski konzumerizam, koji se pretvorio u hrvatsku inačicu zrelog (normativno i politički afirmiranog) narodnog kapitalizma.

Proći će još puno vremena prije nego li znanstvenici u Hrvatskoj budu sa sigurnošću mogli reći je li takav društveni razvoj bio planiran ili spontan. Je li društvo imalo snage izvesti građanski skok ili se to, u uvjetima rata, poraća i europskih integracija doista nije moglo? Neshvatljive privatizacije Građevinskog i Urbanističkog instituta u Hrvatskoj sigurno su putokaz u istraživanja kojima se hrvatski sociolozi moraju dodatno posvetiti. No, bez obzira na uvjete (na koje se moglo ili nije moglo utjecati) era je dovršena, pa se može reći da je treću hrvatsku modernizaciju obilježio raspad sustava linearnog prostornog planiranja koji nije zamijenjen novim sustavom prilagođenim demokraciji. U toj se praznini tranzicijska deregulacija snašla kao riba u vodi, ali je nacionalni prostor ostao bez alata za upravljanje razvojnim politikama. Zbog te regulatorne praznine, mreža naselja danas u Hrvatskoj ne izgleda bolje nego rjeđe ali preizgrađeno²⁴ i, uglavnom, ružnije.

Promatrano iz povijesne perspektive danas je gotovo kristalno jasno da je investicijski optimizam i *cunami* narodnog građevinskog eklekticizma valjalo čvrsto uokviriti pravilima novog prostornog i urbanističkog planiranja i uskladiti s imperativom obnove povijesnih jezgri naselja. No to se, nažalost, zbog slabosti servilnog sustava javne uprave i nezrelog karaktera hrvatskih institucija nije dogodilo.

²³ Pandan ovom postignuću je u drugoj hrvatskoj modernizaciji bez sumnje izgradnja Krčkog mosta.

²⁴ Preizgrađenost je fizički, prostorni refleks pohlepe, koja je također „grijež”.

Interpretativno planiranje zaobišlo je hrvatsku tranziciju u velikom luku i svelo se na nekoliko točki u prostoru. Stoga je opravdano reći da je treća modernizacija u Hrvatskoj podbacila u procesima transvaluacije urbanističkih i prostornoplanerskih praksi, dok se „grijež struktura” transvaluirao u „grijež propusta”.

Istovremeno, na kraju ove ere, u Hrvatskoj je vidljiva i očita tehnička nemoć da se u nacionalnim razmjerima realizira i sustav modernih željeznica. Ta nemoć najteže pogađa glavni grad Zagreb, ali i ruralni prostor. I dok je glavni grad bez reinterpretacije željezničkih koridora i položaja glavnog kolodvora ostao bez nacionalne platforme za metropolizaciju i urbanu obnovu, dotle su sela (ona do kojih nije dopro turizam) bez mreže željezničkih postaja prepuštena propadanju. Zbog toga danas glavni grad, motor nacionalne ekonomije, nije kontinentalno konkurentan, a sela nestaju jer se do njih ne može javnim prijevozom.

U novoj eri globalnog multilateralizma Hrvatska će uglavnom ovisiti o vlastitoj izvrsnosti, čak i u uvjetima članstva u Europskoj uniji. Stoga ova knjiga ima ambiciju afirmirati spoznaju da će sljedeći hrvatski modernizacijski skok biti moguć samo ako se u državi institucionalno potvrdi potreba interpretativno orijentiranog prostornog planiranja, povratka konceptu urbanizma naselja i metropolitanskog planiranja i ruralne regeneracije. Tehničko-tehnološka osnova tog razvoja je razvoj željeznice i povezivanje zemlje s ključnim željezničkim europskim koridorima, ali i razvoj nove mreže javne mobilnosti u glavnom gradu Zagrebu.

Naime, resursni je optimizam hrvatskog tranzicijskog protokapitalizma potrošio sve što se potrošiti dalo, ne treba nam ni više automobila, niti više vikendica. Valja prijeći na novi režim razvojnog korištenja prostora i revalorizirati vrijednost opstale mreže naselja, kako zbog potrebe da se popravi ono što se propustilo vrednovati, tako i zato da se utvrde nacionalni standardi upravljanja prostorom u uvjetima nove ere. Stoga, je, između ostalog, nužno odustati i od tipičnog tranzicijskog uvjerenja da je javni sektor smetnja razvoju konkurentne tržišne ekonomije. Prvo, zato što to nije točno na teorijskoj razini (sve su suvremene i napredne ekonomije danas u svijetu mješovite i u njima javni sektor igra važnu ulogu). Drugo, zbog „polumjesečeve” gramatike hrvatskog nacionalnog prostora i njenog rubnog položaja u okviru EU-a.

Rubni položaj Hrvatske unutar EU-a kao i njen povijesni prostorni oblik „polumjesečeva” konstituiraju danas prvo bitno identitetsko obilježje Hrvatske a to je: europski koridor. Kao koridorna zemlja s regionalno raznolikim teritorijem, Hrvatska mora imati javnu željeznicu kako bi učvrstila nacionalne veze na „priuštvim” razinama u intergeneracijskom i interstratifikacijskom nacionalnom presjeku. Također, kao koridorna zemlja s dugom, prirodno i konfiguracijski različitom granicom na kojoj počiva čitava mreža naselja, Hrvatska mora interpretirati

granicu na način da homogenizira urbanističke, prostornoplanske i sigurnosne standarde duž cijele granice, kako zbog društvene vitalnosti naselja koja se na njoj nalaze tako i zbog nacionalne, pa i europske sigurnosti.

Drugo bitno identitetsko obilježje moderne Hrvatske njena je dominantna jadranska ekspozicija, u uvjetima uskog jadranskog zaleđa i velikog broja otoka. Kao pomorska zemlja *in essentia* Hrvatska mora imati jak pomorski javni sektor koji može kontrolirati pomorsko dobro duže od 5000 km.²⁵ Kontrola pomorskog dobra potrebna je kako radi održavanja njegove kvalitete, tako i radi toga da ga se čuva od predatorskih, geostrateških posezanja koja su već duže prisutna u Hrvatskoj. Zbog oba navedena razloga Hrvatsku je naprosto nemoguće prevesti u četvrtu modernizaciju bez „javnog sektora”.

Imajući u vidu sve navedeno, čini se razumnim zaključiti da je sociologija hrvatskog prostora barem isto toliko opravdana koliko i ona urbana i ruralna. S takvim uvidom u nastavku se ukratko predstavlja sadržaj knjige kako bi načelni teorijski stavovi dobili svoju analitičku potvrdu na slučajevima koji paradigmatički obilježavaju tranzicijske prijepore što ih je treća hrvatska modernizacija utvrdila u prostoru.

Knjiga objedinjava 11 radova posvećenih temama relevantnim za hrvatski prostor u razdoblju od 2012. do 2025. godine. Prvi rad govori o društvenoj diobi prostora u tranziciji i njezinim karakterističnim prijemorima. Analiziraju se socio-ekonomski fenomeni kao što su: promjena endogene matrice blagostanja koja se u Hrvatskoj iz Slavonije premješta na obalu, zatim brutalna gentrifikacija i obodna favelizacija koje teku paralelno i proizvode naglu društvenu polarizaciju, kompromitiranje kontaktnih zona i smanjenje zaštićenih površina, „rurbano” razlijevanje i „rurbano” gentrificiranje koji žderu krajolik i nagrízaju identitet naselja te ograđivanje zajednica i nestanak pristupa zajedničkim i javnim dobrima s naglaskom na pomorsko dobro. Sve su se navedene teme od 2012. godine kada je članak prvi put objavljen radikalizirale i intenzivirale, pa on može poslužiti kao tipološka baza za razumijevanje problema s kojima se eventualni novi interpretativni pristup prostornom planiranju ima nositi.

Drugi je rad posvećen temi krajolika kao ekonomskom resursu. Objavljen je 2021. godine i pokazuje da je prostor poligon na kojem se otkriva eshatologija tranzicije i njezini limiti. Ističe se da je razvoj nacionalne države nužno tražio prijelaz s linearnog, funkcionalističkog prostornog planiranja na interpretativno prostorno planiranje. Budući da se to u Hrvatskoj nije dogodilo, u zemlji se utvrdila neosjetljivost na krajobraz i krajolik kao bitne sastavnice resursne ekonomije. Pokazuje se da je neosjetljivost na krajolik i krajobraz kao obilježja hrvatske

²⁵ Ova procijenjena dužina uključuje i dužinu pomorskog dobra na otocima.

prostorne politike najočitija u pokušajima provedbe projekata Družba Adria i Golf na Srđu, koji upućuju na manipulativnu regionalnu prostornu politiku i demokratski deficit.

Treći rad objavljen je iste 2012. godine, a govori o gradu Makarskoj u mreži naselja oslonjenih na urbane funkcije tog grada. Tvrdi se da se radi o gradu koji se našao u razvojnom i socio-kulturnom „klinču” koji proizvode četiri sile: integracijski pritisak odozgo usmjeren na kontinentalni rast konkurentnosti, narodno razumijevanje tržišne ekonomije, ograničenost prostornog resursa, osobito pristupa pomorskom dobru i bliskost državne granice Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom. U tim uvjetima gordijski je čvor bilo moguće razriješiti samo razvojnim rješenjima mikroregionalnog obuhvata, do kojih, na žalost, nije došlo.

Četvrti rad, objavljen 2017. godine, posvećen je Podgorju, zavičajnoj zajednici koja administrativno pripada Ličko-senjskoj županiji. Radi se o razvojno praznom nacionalnom prostoru u kojem se još održava tradicijska (seoska) mreža naselja do kojih ne dopire integracijski optimizam jer, u kontekstu treće hrvatske modernizacije, nacionalni političari prevode europske integracije na percepciju prostora kao robe. Uvid u spomenuti (politički) deficit potiče ideju da se Podgorje promatra kao „teritorijalna kopča” (mikroregionalni interpretativni pogled) unutar NUTS 2 teritorijalne podjele Hrvatske koja je prilagođena regionalnim politikama EU-a te da se na tim osnovama interpretativno planira prostorni razvoj.

Peti rad, također iz 2017. godine, raspravlja o razvoju Međimurja u postojećim administrativnim uvjetima u kojima se na NUTS 2 razini prepoznaje regija „Kontinentalna Hrvatska”.²⁶ U tom okviru Međimurje ostaje isključeno iz svog poticajnog, pa i prirodnog, regionalnog razvojnog klastera, pa se u postojećim uvjetima sugerira prihvaćanje koncepta elastične regije koja priznaje administrativnu stvarnost, ali je prilagođava socio-ekonomskim potrebama rasta blagostanja, povezanim s konceptom užeg ili šireg socio-ekonomskog klastera.

Šesti rad posvećen je analizi odnosa prirodne baštine i turizma. Objavljen je 2016. godine, a pokazuje da su javna dobra i konkurentnost u turističkoj ekonomiji supstancijalno vezani. Oblikuje se teza da se u Hrvatskoj provodi koncept vrijednosno dvosmislenih prostornih politika koje su u osnovi uvjetovane rastom cijena nekretnina. U korijenu toga je nadoknađivanje promašaja socijalističke modernizacije koja je podrazumijevala da se ona može provesti bez afirmacije privatnog vlasništva i valorizacije sela. Dvosmislene prostorne politike fatalne su za gubitak karaktera naselja, temeljnog uvjeta za konkurentnost i europeizaciju zemlje. Budući da tranzicija metafizički potpozicionira koncept mješovite ekonomije,

²⁶ Klasifikacija NUTS službeno je u Hrvatskoj prihvaćena 2013. godine. Regija Kontinentalna Hrvatska bila je do 2020. godine jedna od dviju statističkih regija. Nova NUTS klasifikacija iz 2021. izmijenjena je na način da oslikava uvide iz ovog rada.

ona time sistemski umanjuje, pa čak i uništava institucije kolektivne akcije kojih su školjkari u Malostonskom zaljevu najzorniji primjer. Zbog toga takav razvojni smjer ne može imati demokratski legitimitet u zemlji u kojoj Ustav izrijekom štiti prostor i kulturnu baštinu.

Sedmi rad posvećen je osjetljivoj temi kulturne baštine, a objavljen je 2017. godine. Tvrdi se da se u Hrvatskoj prakticira hibridni, tranzicijski model zaštite kulturne baštine te da je taj model defokusiran. Zbog toga mu izmiče iz vida cjelina zaštitnih napora koju je, u Hrvatskoj, potrebno poduzeti kako bi se optimizirao sustav. Ističe se da je taj model potrebno promijeniti i uskladiti s načelima interpretativnog, a ne linearnog planiranja.

Osmi rad objavljen je 2024. godine, a tematizira složeni problem dugotrajnog koncesioniranja pomorskog dobra i izdavanja isto tako dugotrajnih prava građenja na strateškom kontaktu prostoru juga Hrvatske. Analiza pokazuje da je imperativ razvoja turizma u Hrvatskoj metastazirao u masku za prostorne geopolitičke igre. Projekt je zoran primjer svih tranzicijskih prijedora hrvatske prostorne politike, koja točkasti urbanizam pretpostavlja održivom regionalnom razvoju i interpretativnom prostornom planiranju. Također, analiza pokazuje ograničenja hibridne politike zaštite kulturne baštine jer se utvrđuje da, u srazu s turističkom politikom, institucije nadležne za zaštitu, u ovom slučaju, Ministarstvo kulture i medija RH, ne mogu konzumirati svoju izvornu nadležnost.

Deveti rad, objavljen 2025. godine, nastavak je analize prikazane u prethodnom radu jer pokazuje da se sraz turističke ekonomije nasuprot prostornom planiranju i kulturnoj politici (kroz slučajeve Kupara i Haludova) pretvara u prijetnju nacionalnoj sigurnosti. U tom smislu upozorava se da je turizam u Hrvatskoj nadrađao nacionalne institucionalne kapacitete, pa se hrvatsko društvo mora osloniti na postojeće institucionalne rezerve želi li riješiti društvene troškove tranzicijske stvarnosti. Kako bi se to postiglo potrebno je državu koja prodaje pretvoriti u poduzetničku državu koja stvara i kupuje, a za to je potrebna nova razvojna vizija Hrvatske.

Deseti rad objavljen je 2022. godine i raspravlja o odnosu pandemije bolesti Covid-19 i turizma. Pandemija se pokazala kao globalna i nacionalna katastrofa, posebno u turizmu, pa je ona osvijestila osjetljivost turističke ekonomije na mogućnost masovne mobilnosti. Istovremeno, analiza je pokazala da je digitalizacija uvjet opstanka u pandemiji kao društvenoj katastrofi. Naglasak ove analize je potreba uvođenja kontingentnih razvojnih strategija u Hrvatskoj koje mogu služiti kao premosnice u uvjetima globalnih društvenih katastrofa.

Napokon, jedanaesti i zaključni rad analizira utjecaj europskog Zelenog plana na institucionalnu rekonfiguraciju hrvatske Vlade. U tom se smislu sugerira da ta strategija nagovještava epohalnu promjenu na europskom kontinentu. Naime,

zelená transformacija je povezana s ratifikacijom Kyotskog protokola i povezivanjem sadržaja tog protokola s ispunjavanjem uvjeta za pristup EU-u. Rad pokazuje da okolišne ambicije već prožimaju pravni poredak Unije te da su zaštita okoliša i klimatske promjene postale uvjet njene daljnje evolucije. U tim se uvjetima „očuvanje bioraznolikosti” pojavljuje kao sidro turističke politike, na teritoriju cijele Unije, pa tako i u Hrvatskoj.

Sagledavajući cjelinu ovdje izloženih tema, čini se da je opravdano ustvrditi kako je istraživački plan praćenja promjena u prostoru u razdoblju treće hrvatske modernizacije bio poprilično gust. No, ipak valja istaknuti da u ovoj knjizi nedostaje puno važnih tema, a napose ona o propuštenoj prilici metropolizacije Zagreba. Iako sam analitičke tekstove o toj temi objavila u svojim knjigama *Kultura angažirane sociologije* i *Pravo na sada*, ipak dublje sociološke analize tog fenomena (grijeha propusta) još nedostaju. Možda će, u predvidljivoj budućnosti, u sustavu nastati uvjeti i za taj iskorak. To ipak nije tako teško. No pitanje je želi li hrvatski znanstveni sustav tu temu uopće staviti na dnevni red.

U Zagrebu ožujka 2026.